

СТАТИИ

Свилен Станчев

СТРУКТУРНИ И ФУНКЦИОНАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ГЛАГОЛНАТА ПРЕХОДНОСТ И ДОПЪЛНЕНИЕТО В АНГЛИЙСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ

SVILEN STANCHEV

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL DIMENSIONS OF VERBAL TRANSITIVITY AND THE OBJECT IN ENGLISH AND BULGARIAN

Въпреки че са общоприети и често използвани граматични термини, преходността като основна категория и тясно свързаното с нея понятие за допълнение винаги са представлявали значителни теоретични проблеми. Стриктно формалистичният подход на автономния синтаксис не е в състояние да доведе до задоволителна и пълна дефиниция на допълнението. В традиционните структурни граматики понятието е прекалено широко и покрива изреченски елементи с доста нехомогенни характеристики. Теоретично най-издържан за описание на обектните отношения на глагола е моделът на Функционалната граматика с понятията за „предикатна рамка” и синтактичната функция „задаване на обект”. Въз основа на този модел в статията се извежда продуктивен модел за производна транзитивност в английския език.

Ключови думи: преходност, допълнение, предикат, предикатна рамка, автономен синтаксис, функционална граматика, производна транзитивност.

Despite their common and frequent usage in grammar, transitivity as a pivotal linguistic category and the closely related notion of Object have

always posed considerable theoretical problems. The strictly formalistic approach of autonomous syntax does not lead to a satisfactory exhaustive definition of the term 'Object'. In traditional structural grammars on the other hand the notion has been broadened so that it subsumes clausal constituents with rather inhomogeneous characteristics. Theoretically most viable for the account of predicate – object relations is the framework of Functional Grammar with its concepts of predicate frame and Object assignment. Within that theoretical framework we have outlined in this paper a productive pattern in English for the derivation of transitive predicates from intransitive ones.

Keywords: *transitivity, object, predicate, predicate frame, autonomous syntax, functional grammar, derived transitivity.*

1. Уводни теоретични бележки

Основен въпрос в езиковедството е съотношението между форма и съдържание. Това се отнася не само за референтния потенциал на езиковите единици, но и за дефинирането на езиковите категории. Преходността като основна категория на глагола и тясно свързаното с нея понятие за пряко допълнение също имат своята формална и смислова страна.

В традиционните описания лексикално-семантичните и формално-синтактичните параметри често се прилагат комплементарно, но това е свързано с присъщите за такова описание конфликти. Така например общоприетата дефиниция за преходни глаголи е неизменно обвързана с формалния признак за обектна връзка – съчетаване с пряко допълнение. Какво точно е пряко допълнение обаче традиционно се дефинира по семантични критерии, напр. "...прякото допълнение означава (подчертаване мое, Св. Ст.) предмет, засегнат пряко и изцяло от глаголното действие" (Попов 1962: 167). В тази последователност какво точно се разбира под "засягане" трябва да се определя допълнително: едва ли може да се говори за "засегнатост" на обекта-допълнение (подчертан) в изречения като напр. *Той прочете книга* или пък *Тя понася удари, Ние търпим критика?* Особено в случаи като последните два би било абсурдно да се интерпретира синтактичното пряко допълнение като изразител на нещо "пряко и изцяло засегнато" от глаголното действие – това по-скоро се отнася за подлога! В примери като горния се демонстрират

недостатъците на преобладаващо семантичното дефиниране на синтактичната функция *пряко допълнение*. По-малко противоречиво е, ако се тръгне от постановката, че “...допълнението уточнява, конкретизира значението на сказуемото ... допълнението разкрива второто граматично лице (предмет) в изречението, а подлогът първото” (Попов 1962: 165). Това е подходяща изходна позиция за описателна адекватност, защото не се фиксира върху строгата формалност, нито пък се опира единствено върху семантиката на глаголният обект. Такава по-широка дефиниция предполага многоаспектна рамка, която може да се осигури от взаимно допълващи се структурно-формални и функционални параметри, които ще очертаем в следващите раздели на статията.

2. За формалните измерения на обектната връзка

Един опит за търсене на чисто формално решение при дефинирането на обектността е в рамките на трансформационно-генеративния (ТГ) модел и последвалите го в същата традиция теоретични парадигми, като *теорията за управление и свързване* (*Government and Binding*), *реляционната граматика* (*Relational Grammar*), *лексикалната функционална граматика* (*Lexical Functional Grammar*) и др., на които тук няма да се спирам в подробности. Основна черта на “класическата” ТГ традиция е стремежът за изолиране на “чистия”, автономен синтаксис от неподдаващата се на строга формализация семантика. В рамките на този подход обектната именна фраза (NP) на глагола се разглежда като чисто синтактично явление, свързано с възможността за пасивна трансформация. Това в основополагащата теория на Н. Чомски се разглежда като трансформация на повърхнинно равнище при една и съща дълбинна структура (вж. Чомски 1957). Всъщност именно това деятелно – страдателно съответствие е породило и самата идея за трансформациите в езиковата структура (вж. Шибатани 1988: 1). В по-нататъшното развитие на теорията фокусът си остава единствено върху формалното наличие на пряко допълнение като проява на транзитивността. Отчита се все пак и лексикалната предопределеност на последната, но само дотолкова, че глаголите се маркират като преходни или непре-

ходни в лексикона, без да се търсят корелации с глаголната / ситуативна семантика (вж. Чомски 1965). Водеща теза в ТГ граматика и някои развили се на нейна основа теории си остава това, че не трябва да се търсят семантични и прагматични обяснения на синтактични явления като преходността и пасивността – за тях трябва да се търсят “чисто синтактични” решения (вж. Комри 1988: 248). Такова чисто синтактично решение е свеждането на преходността единствено до възможността за съчетаване с пряко допълнение или до “пряка обектност” (*direct objecthood*) каквото е сполучливото название на Е. Антонопулу (1991: 27). Това прави понятието за пряко допълнение критично важно за теоретичното обясняване на обектната връзка при глаголният предикат и за пасивната трансформация – основната трансформация в ТГ граматика.

В ТГ граматика и сродните ѝ теории от полето на автономния синтаксис в най-общи линии се следва логика на разсъждения, която ще се постарая да представя в сбит вид в следващите редове. Критическият анализ по-долу следва изложените от Д. Наполи доводи в рамките на теорията за управление и свързване (*government and binding* – GB) (вж. Наполи 1993: 90–101).

В тази теоретична рамка прякото допълнение е формалният белег за определяне на глаголите като преходни – тези, които приемат пряко допълнение, и непреходни – тези, които не приемат допълнение, т.е. дефинирането на прякото допълнение е от особена теоретична важност. Това обаче създава определени трудности, също както и дефинирането на субекта. Най-просто е да се дефинира прякото допълнение като тази именна фраза, която следва глагол, но от друга страна, и включените в предложна фраза съществителни също следват глагол, а едва ли могат да се определят като пряко допълнение, напр. *I was talking about Sue* “Аз говорех за Сю”. От това следва, че дефиницията трябва да се стесни: пряко допълнение е именната фраза, която **непосредствено** следва глагола; но тогава преки допълнения ли са подчертаните именни фрази в изречения като: *She read every day* “Тя четеше всеки ден”; *This weighs a ton* “Това тежи един тон”? Емпирично, чрез пасивна трансформация и “по интуиция” тези именни фрази не са “типични” преки допълнения. На този етап неизбежно се налага въвеждането на **семантичен**

параметър за прецизиране на дефиницията: прякото допълнение е именна фраза, следваща глагола и изразяваща единица, която е “замесена” [involved], т.е. участва в глаголното действие. Дори и това предпазливо позоваване на семантични критерии обаче излиза извън традициите на ТГ модел и се отхвърля като “семантичен привкус” и водещо до “достойни за съжаление заключения” (вж. Наполи 1993: 93). Оттук логически се тръгва в търсене на формален диагностичен признак на прякото допълнение, който да е независим от семантиката (ibid.). Това биха могли да са остатъчните падежни форми от местоименната парадигма, но в английския език липсва падежна форма (акузатив), която еднозначно да идентифицира прякото допълнение. Пасивната трансформация, при която прякото допълнение корелира с подлога на страдателната структура, също не може да се приеме като сигурна диагностика по редица причини, като напр. тази, че в английския език не само прякото, но и безпредложното непряко, и дори предложното допълнение могат свободно да корелират с подлога на страдателната конструкция (вж. примерите по-горе).

Особен проблем представляват т.нар. фразови глаголи (*phrasal verbs*) в английския, като напр. *turn on* “включвам”, *switch off* “изключвам”, *put up with* “примириявам се с” и др. Допълнението след такъв глагол може да бъде както преди, така и след „приглаголният елемент / частицата” (в Наполи 1993: 96) тези частици се определят дори като особен вид предлог), напр. *He turned on the light / He turned the light on* “Той включи осветлението”, но пряко-обектният статус на такива допълнения не подлежи на съмнение. Изход от това “теоретично затруднение” се намира с уговорката, че въпреки че формално *turn on* не е един глагол(!), защото към последната му част (*on*) не може да се присъедини типичното за минало време на глаголите окончание *-ed*, все пак може да се приеме, че става дума не за синтагма, а за многочленна лексикална единица с функцията на фразов предикат. С това дефиницията за пряко допълнение търпи още една модификация: това е именната фраза, която следва непосредствено по-скоро предиката, а не просто глагола. Да се разглеждат обаче съчетанията “глагол + предлог / частица” като синтагми от отделни елементи или като сложни многоелементни глаголни лексеми, е един от въпросите, предизвикали обширна полемика между

привърженици и опоненти на ТГ модел и сродните му теории, на която тук не считам за необходимо да се спирам в подробности. Някои слабости и проблеми, свързани с подход като описания по-горе, са анализирани и описани от Р. Постал (1986) и А. Цвики (1987). Трябва да се отбележи, че ако се следва характерният за формалните ТГ синтактични теории “изчистен от семантика” подход, в края на краищата се стига до пасивната трансформация като основен диагностичен механизъм за идентифициране на прякото допълнение. При това обаче изникват непреодолими препятствия, свързани с обяснение защо в английския има случаи, когато е възможно да се пасивизира изречение с обстоятелствено пояснение, а с пряко допълнение – не, напр. \leftrightarrow *Napoleon has slept in this bed.* “Наполеон е спал в това легло.” \leftrightarrow *This bed has been slept in by Napoleon.* (?) “В това легло е спано от Наполеон.”

Тук подлогът на пасивното изречение корелира не с пряко допълнение, а с обстоятелственото пояснение за място от деятелнозалоговото му съответствие. От друга страна, има изречения с пряко допълнение, при които пасивното съответствие, ако не съвсем неприемливо, е най-малкото странно, напр.:

John watched the movie “Джон гледа филма” \leftrightarrow *?The movie was watched (by John)* “(?)Филмът беше гледан от Джон” или

John smelled the smoke \leftrightarrow *?The smoke was smelled (by John)* (Наполи 1993: 96).

За намиране на обяснение в подобни случаи отново се прибегва до спасителната семантична “сламка” – общото при възможните за пасивизиране изречения е наличието на семантичния признак “засегнатост” [affectedness] в обектната връзка на глагола, независимо от това, дали е (въпреки че в повечето случаи е) пряко допълнение в изреченската структура. Но “засегнатост” [affectedness] има същата семантична “обремененост” както “замесеност” [involved], поради което и този наложил се по необходимост семантичен параметър е отхвърлен в рамките на автономния синтаксис, за да се стигне до неизбежното признание, че изчерпателна формална дефиниция на прякото допълнение не е възможна на този етап, не може да се определи и присъщата за прякото допълнение семантична роля. Все пак се отчита фактът, че “...ние знаем, че е типично, прякото допъл-

нение да е по някакъв начин засегнато (involved) от глаголното действие” (Наполи 1993: 99), а това в края на краищата е семантична характеристика.

В по-съвременните теории от формалната традиция се прави опит да не се пренебрегва значимостта на семантиката в езиковедското описание. Така например в релационната граматика (вж. Перлмутер 1980, 1983) се отчита значението на семантичните роли за предопределяне на граматичните съчетателни отношения на аргументите на даден предикат. За разлика от други подобни теоретични модели, при тази граматика се излиза от ограничеността на тясно синтактичното описание и от стандартните фразови маркери – именната фраза (NP) и глаголната фраза (VP). Но и тук се прилага сравнително повърхностен и предимно количествен подход, като не се разглеждат случаите, когато предикати с еднакви по брой и тип аргументи демонстрират различно поведение, например при пасивизация (вж. Райс 1987: 427–429.)

При лексикалната функционална граматика (ЛФГ) по модела на У. Бреснан (1982) голяма част от функциите на трансформационния компонент от класическата ТГ теория е пренесен на лексикално равнище – в лексикона, а моделите на функциониране на лексикалната единица, напр. граматични функции и възможности за формиране на пасивни структури, се приемат за лексикални примитиви. При този тип граматика продуктивните синтактични модели са свити до равнището на лексикона, което пречи да се даде задоволително описание на някои случаи на разминаване между лексемната матрица (предикатната рамка) и синтактичната реализация на езиковия изказ.

И при теорията за управление и свързване (GB) транзитивността, както и пасивизацията, се разглеждат също на чисто лексикално равнище, в лексикона се вписват като отделни единици деятелните и страдателните глаголи – всеки от тях с различно управление. Както беше демонстрирано по-горе, теорията на GB признава важността на някои семантични параметри като “засегнатост” (вж. също Лебо 1988), но само като контрапункт и по-скоро като “необходимо зло”, което не е от първостепенно значение за чистия синтаксис. И в тази теория, както и в упоменатите по-горе ТГ течения в традицията

на автономния синтаксис не се приема водещата роля на семантиката. (вж. Антонопулу 1991: 30)

В обобщение, прилагането на чисто формални критерии в теоретичната парадигма на автономния синтаксис доказва невъзможността да се даде задоволително описание на обектните отношения на глагола без отчитане на взаимовръзката между синтактичното и лексико-семантичното равнище на функциониране на глаголната лексема, без прилагането на комплементарен многоаспектен подход при описанието.

По-долу ще се спра на други теоретични модели, в които има стремеж за избягване на слабостите на ТГ граматика и последвалите я течения чрез интегриране на семантиката и прагматиката в езиковото описание.

3. Обектната връзка в традиционните граматики

В традиционните структурни граматики, които често намират приложение и като училищни и университетски учебни, респ., уводни курсове, се прилага обикновено комплементарен структурно – семантичен подход за дефиниране на преходността на глаголната лексема и граматическите процеси и отношения, свързани с обектната връзка на глагола.

Както видяхме по-горе, чисто формалният подход към дефинирането на прякото допълнение е непродуктивен в търсенето на „твърди граници” на това понятие. Ако приемем пасивната перифраза като тест за „обектността” на някакво глаголно допълнение, виждаме, че не само прякото, но и всякакъв друг вид (вкл. непряко и предложно) допълнение в английския подлежи на пасивна перифраза (срв. *The girl was sent an invitation* и *The luggage has been taken care of*). От друга страна, има преки допълнения (както в английския, така и в българския), които не подлежи на пасивна перифраза – напр. *He has a car* ‘Той има кола’ а **A car is had by him* ‘*Колата е имана от него’ или *He is watching TV* ‘Той гледа телевизия’ а **TV is being watched by him* ‘*Телевизията е гледана / се гледа от него.’ Ясно е, че не всички изреченски елементи, които се поддават на пасивизация, са пряко допълнение, както и че не всяко „пряко допълнение”

допуска пасивизация. Очевидно възможността за деятелно – страдателна перифраза е извън чисто структурните параметри на автономния синтаксис и се предопределя от някакъв семантичен признак, който в английската езиковедска традиция обикновено се определя като [affected] ‘засегнат’ или [involved] ‘участващ’ / ‘замесен’ (вж. Наполи 1993: 99, както вече отбелязах и по-горе в 2.0). В по-стари традиционни граматички формалните съображения надделяват и за пряко допълнение се определя онова, което задължително съпровожда еднопреходните (monotransitive) глаголи като подчертаното в *kick the ball* ‘да ритна топката’ или *eat an apple* ‘да изям ябълка’, за разлика от непрякото допълнение, което в английския може да се яви само като второ, съпътстващо прякото (в българския няма паралел на английското непряко допълнение!). Без търсене на висока степен на прецизност в дефиницията имплицитно се приема, че там, където при глагола има едно допълнение, то е пряко допълнение (вж. Куърк и Грийнбаум 1973: 12–13). Само че не всички такива “преки допълнения” са еднакви – някои от тях могат, а други не могат да бъдат перифразирани в пасив, напр. след глаголи като *have*, *lack*, *suit*, *resemble*, напр. *The boy resembles his father* ‘Момчето наподобява / прилича на баща си’ а **The father is resembled by the boy*. Вместо да се обособят в отделен синтактичен клас, такива глаголи са категоризирани като преходни с пряко допълнение, но правещи изключение по отношение на възможност за пасивизация. Обяснението се търси в семантичната им категоризация като „глаголи за съдържание“, „за подхождане“, „за реципрочни действия“ и т.н. (вж. Куърк и Грийнбаум 1973: 359). При други автори (напр. Артс и Артс 1982) от същия период изреченските части с такива глаголи в английския език се определят като отделно обособена част, наречена *predicator complement* ‘предикаторно определение’ (ПО). Много от тези ПО са наистина онези „дефектни“ преки допълнения, които не подлежат на пасивна перифраза. Но дефиницията за ПО се определя по „негативен признак“ като „...задължителна съставна част (на изречението – Св. Ст.), която не отговаря на критериите, които използвахме за дефиниране на останалите пет вида (вкл. и прякото допълнение – Св. Ст.)“ (Артс & Артс 1982: 142). Считаю разграничаването на ПО от прякото допълнение за сполучливо и оправдано решение,

защото като цяло глаголите, които се съчетават с ПО, са статични глаголи за отношение и състояние и така се различават от типичните „глаголи за действие“ (*action verb*), които характерно се съчетават с пряко допълнение. Но границата на предикаторното определение с прякото допълнение остава неточно дефинирана, защото немалък брой случаи попадат в „сивата зона” между двете понятия. Ако в *He ate the apple* ‘Той изяде ябълката’ подчертаните части са преки допълнения, защото *eat* ‘ям / изям’ е глагол за действие и пасивът е възможен – *The apple was eaten by him* ‘Ябълката бе изядена от него’, то в *He lacks money* ‘Той няма пари’ подчертаните не са пряко допълнение, а предикаторно определение, защото **Money is lacked by him* ‘*Парите са нямани от него’ – пасивът е невъзможен. Дотук добре, но как да категоризираме случаи като *He owed her some money* ‘Той ѝ дължеше малко пари’ а ? *Some money is owed her by him* ‘? Малко пари ѝ се дължат от него’, или пък *Jim likes whisky* ‘Джим харесва уиски’ а **Whisky is liked by Jim* ‘*Уиски(то) е харесвано от Джим’ (възможността за преводна реализация на пасивите в тези случаи на български чрез *се*-конструкции и други предлози, напр. се харесва на Джим”, е отделна тема за друго изследване).

Съображения и трудности като горепосочените са може би основна причина за това, че и в популярни учебни граматики от по-ново поколение предикаторното определение (ПО) не се отделя от прякото допълнение. Така например, в широко разпространената университетска граматика на Р. Хъдълстън и Г. Пулъм (2012) дори не се отличават като изключения онези „преки допълнения”, които не допускат страдателнозалогова перифраза, въпреки че последната е възприета като основна диагностична черта за всички преки допълнения (вж. Хъдълстън и Пулъм 2012: 63 – 77). Това най-вероятно се дължи на преобладаващо формалистичния подход в такива граматики, основан на фразови маркери и диаграми в традициите на Чомски.

В университетската граматика на А. Даунинг и Ф. Лок (2006) предикаторното определение също не се признава като отделна и различна от прякото допълнение част на изречението. В тази граматика се приема, че синтактичната функция „пряко допълнение” – изреченската част в непосредствена безпредложна връзка след гла-

гола казуемо – може да има множество различни семантични роли, различни от [*affected* ‘засегнат’] във връзка с различни семантични типове глаголи (вж. Даунинг и Лок 2006: 51). В тази доста популярна съвременна граматика „засегнатостта” не е необходимо условие за дефиницията на прякото допълнение. Логично следствие от това е, че в тази граматична парадигма „... страдателнозалоговата перифраза с „повдигане” до подлог не е твърд критерий за определянето на функциите на допълнението” (пак там, с. 38).

Видно е, че в очертаните два по-съвременни граматични модела прякообектната функция не е строго отграничена и е предпочетен „аналогов” (а не дискретен) скаларен подход, при който се приемат прототипни, т.е. „същински”, наред с не толкова типични, даже маргинални, прояви на функцията „пряко допълнение”. Това събира тук в една „обвивка” изреченски части, които при по-дискретен подход за анализ (като този на Артс & Артс 1982) биха попаднали в различни класове. Трябва да се отбележи обаче, че „аналоговият” / недискретен подход към лингвистичната категоризация е възприет и в по-модерните езиковедски парадигми, като някои функционални модели, но най-вече в когнитивната лингвистика, която тук не разглеждаме (повече по тази тема вж. Станчев 2001: 51–60).

4. Функционално-граматическа рамка на описание

Създадена през 70-те години и получила развитие през 80-те и 90-те, функционалната граматика (ФГ) е “...алтернатива на абстрактния, формализиран възглед за езика, представляван от трансформационната граматика, основавайки се вместо това на прагматичен възглед за езика като социално взаимодействие” (Кристъл 1997: 161). Този теоретичен модел има допирни точки и общи корени с теорията за глаголната валентност (вж. напр. Попова 1987), падежната граматика на Ч. Филмор (1968), релационната граматика на Д. Перлмутър (1980, 1983), но представя една по-обхватна описателна рамка на различни равнища – семантично, структурно и прагматично, и стройна система от принципи и модели за тяхната формализация. Поради съображения за краткост, по-долу ще се спра само на определени аспекти от ФГ по С. Дик (1997), които считам за значими в това изложение.

Във ФГ се прави разлика между два основни вида езикови единици – *предикати*, от една страна, и *термини*, от друга. Предикатите означават свойства или отношения, а термините са имена на обозначавани от тях понятия и единици; термините могат да служат като аргументи на даден предикат, и обратно – предикатът се отнася към определен брой и вид термини. Има различни видове предикати – глаголни, адективни и именни, но теоретично най-значими са глаголните. Всички термини и предикати се съдържат в езиковия *фонд* на даден език.

Основополагащо за теорията на ФГ е това, че в разбирането за предикат се различават два компонента: от една страна е значението, определено като “дефиниция на значението” (*meaning definition*), а от друга е **предикатната рамка** (*predicate frame*) – ключово понятие за ФГ, отразяващо комбинаторните възможности / валентни връзки на предиката (вж. Дик 1997: 59). Така отделно се обособява валентната компонента от лексикално-семантичната основа в глаголната лексема, като се приема определящата роля на последната.

В предикатната рамка се определя схемата на съчетаване на даден предикат с необходимия брой и вид аргументи за реализиране на значението му при формиране на подлежащата структура (*underlying structure*) за езиковия израз; предикатната рамка е “скица” (*blueprint*) на предикациите, в които предикатът може да се използва. Възприетият начин за нотиране на предикатната рамка във ФГ ще илюстрирам с глагола *give* ‘давам’ (вж. Дик, *ibid.*):

give [V] (x_1 : <animate>(x_1))_{Ag} (x_2)_{Go} (x_3 : <animate>(x_3))_{Rec},

където *give* представлява инфинитивната форма на предиката, спецификацията [V] го определя като глаголен тип (*verb*), останалата част на рамката указва валентността или аргументната структура на предиката. В случая тази аргументна структура е съставена от три аргументни позиции, обозначени с x_1 , x_2 и x_3 с присъщите им семантични функции *Ag(ent)* “Деятел” (“Агенс”), *Go(al)* “Цел (обект на действието)” – съответства на общоприетото “Пациент”, и *Rec(ipient)* “Получател”. За всяка аргументна позиция се нотират евентуалните семантични селекционни ограничения (*selection restrictions*) – <anim(ate)> “одушевен” при x_1 и x_3 . Предикатната рамка представлява матрица, основата, от която, чрез запълване на аргументните позиции

с термини (аргументи), се образува подлежащата (дълбинна) структура на изказа, наречена ядрена предикация (nuclear predication). Това може да се илюстрира по следния начин (Дик 1997: 81):

give [V] (the boy)_{Ag} (the book)_{Go} (the girl)_{Rec},
където *the boy* “момчето”, *the book* “ябълката” и *the girl* “момичето” са термините, заемащи аргументните позиции. Линейният порядък на аргументите – x_1 , x_2 и x_3 – не определя словоредата на изказа, в който ще се реализира тази подлежаща предикация; повърхнинната реализация – конкретното словоредно подреждане, морфологично оформяне и др. и са специфични за всеки отделен език и се определят в компонента на т. нар. „изразни правила” (*expression rules*, *ibid.*, с. 60). Освен *аргументите* като задължителни участници в предикатната рамка, към предикацията може да се отнасят и незадължителни термини, определяни тук като *сателити*.

4.1 Глаголното допълнение спрямо адвербиалната фраза

Разграничението между аргументи и сателити във ФГ съответства на добре известната опозиция между ‘actants’ и ‘circumstantielle’ по Тениер (последните са сходни с адвербиални фрази, т.е. традиционните „обстоятелствени пояснения“) и се свързва с категории като “задължителни :: факултативни” елементи на изказа, “основни :: периферни” участници в глаголното действие и т.н. Аргументите са неделима част от предикатната рамка и се отнасят към предиката в подлежащата предикация. Сателитите, от друга страна, са допълващи, факултативни елементи и се отнасят не към предиката, а към предикацията като цяло. Въпреки че сателити и аргументи могат понякога да имат идентична семантична функция – например, *Location* („за място”), само аргументите участват в предикатната рамка, а сателитите могат (факултативно) да се добавят към предикацията. Това разграничение дава възможност да се отчетат теоретично следните явления:

а) Една и съща езикова единица, напр. дума или фраза, може в един случай да има функцията на аргумент, а в друг случай на сателит, напр. срв.

Ние се срещнахме (в София) Яа Ние живеем в София.

Само в първото изречение подчертаната фраза е факултативна и следователно е „сателит”, докато във втория случай в София е за-

дължителен аргумент на предиката *живея*, без който не може да се реализира предикация **Ние живеем* (срв. *Ние се срещнахме*). Цялата схема се предопределя от предиката и неговата предикатна рамка – при *срещна се* няма задължителен аргумент със семантична функция „място”, докато при *живея* вторият аргумент (подлогът е първи) е именно с функцията „място”.

б) Въпреки обичайно второстепенния си факултативен статут адвербиалните фрази могат понякога да бъдат и аргументи на предиката, без които не може да се реализира предикация, напр. *Книгата е на масата* или *Тя постави книгата на масата*. И в двата примера *на масата* е задължителен аргумент от предикатната рамка на глагола ‘поставя’, независимо че традиционно тази фраза се определя като „обстоятелствено пояснение за място”.

в) В английския често се наблюдава „трансформиране” на предложни адвербиални фрази с функция на обстоятелствено пояснение, напр. *over the fence* ‘над оградата’ и *by the house* ‘покрай къщата’ в безпредложни допълнения от сферата на предикатната обектност, напр. *The horse jumped over the fence* ‘Конят скочи над оградата’ / *He passed by the house* ‘Той мина покрай къщата’ а *The horse jumped the fence* ‘*Конят скочи оградата’ / *He passed the house* ‘*Той мина къщата’. В традиционните описания такива случаи се разглеждат като различни синтактични реализации на един и същ глагол – в единия случай с предложна адвербиална фраза, а в другия с безпредложно пряко допълнение. Функционалната граматика дава възможност за теоретично по-издържан анализ на такива случаи, както ще демонстрирам по-долу.

4.2 Един възможен модел на производна транзитивност

Поради това, че предикатната рамка е съществена част от понятието за предикат във ФГ, по дефиниция, ако един глагол-предикат се различава от друг само по аргументната конфигурация в предикатната рамка дори и да няма разлика в основната лексико-семантична същност на значението, това е достатъчно основание да приемем, че става дума за два различни глаголни предиката:

*The horse **jumped over the fence*** ‘Конят скочи над оградата’ – едноместен (непреходен) предикат

The horse jumped the fence ‘Конят прескочи оградата’ – двуместен (преходен) предикат с обектна връзка.

В двата случая английският глаголен предикат е с идентична лексико-семантична дефиниция, но през призмата на ФГ в тях всъщност имаме различни предикатни рамки. От което следва, че тук имаме не две различни употреби на един и същ глагол, а два отделни омонимни глагола *jump*₁ и *jump*₂ – с идентична дефиниция на значението, но единият непреходен, а другият преходен с пряко допълнение, всеки със съответната си предикатна рамка. Този анализ се подкрепя и от различната преводна реализация на българските им съответствия – ‘скоча’ (непреходен) в първия случай и ‘прескоча’ (преходен) във втория, т.е. различни глаголи с различна синтактична конфигурация в изказа.

Чрез идентичен метод на анализ се разглеждат във ФГ и случаите на преходно – непреходни съответствия и в английския, и в българския език, като напр. *They stopped₁ the train* ‘Те спряха₁ влака’ // *The train stopped₂* ‘Влакът спря₂’, както и *He opened₁ the door* ‘Той отвори₁ вратата’ // *The door opened₂* ‘Вратата се отвори₂’. Този вид транзитивно – интранзитивни корелации бяха обект на засилен интерес в първите десетилетия от развитието на функционалния модел върху материал от различни езици, включително и в съпоставителен английско – български план (вж. Станчев 2001). Беше установен продуктивен модел на производна интранзитивност и в българския, както и в английския, при който чрез редукция на аргументи в предикатната рамка се получава производен интранзитивен предикат, напр. „X спира₁ Y а Y спира₂” (вж. примерите по-горе). С други думи, установява се продуктивен модел на редукция в глаголната валентност, при който се нулира агентивната връзка и обектната връзка на предиката се трансформира в това, което често се нарича ергативно отношение. Тези процеси са анализирани по-подробно в други публикации (вж. напр. Дик 1990, Станчев 1990).

По аналогия с модела за производната интранзитивност, както илюстрирахме по-горе чрез примери с *jump* ‘скачам / скоча’, може да се изведе модел и за производна транзитивност при корелацията „непреходен глагол + предложно обстоятелствено пояснение за

място“ а „преходен глагол + пряко допълнение“, до която се стига при редуцията на предлога в предложното обстоятелствено пояснение в английския език. Типична илюстрация за такъв случай е следният пример:

Every night he walked₁ in the streets а Every night he walked₂ the streets

‘Всяка нощ той ходеше из улиците’ а ... ‘той обикаляше улиците’

В първото изречение предикатът е с една аргументна връзка, отнасяща се до вършителя (субект), а подчертаната предложна фраза е *catelium* (обстоятелствено пояснение) за място. Във второто изречение глаголната лексема привидно е същата като в изходното изречение, но всъщност предикатната рамка вече е променена в двуместна (с два аргумента – един за вършител и втори за обект на действието). Поради изложените по-горе теоретични съображения във връзка с *jump* и тук се приема, че в двете изречения предикацията е реализирана чрез два различни (макар и омонимни) предиката – *walk₁* и *walk₂*. Те са с идентична лексикално-семантичната компонента (дефиниция на значението), но с различни предикатни рамки, при това единият (*walk₂*) е производна структура на другия (*walk₁*). Подобни случаи, макар и не масови, в английския са с представителна честота – ето напр. наскорошен коментар от водеща британска телевизия: *Before departing 0 Geneva, Secretary of State John Kerry posed for a photo* (BBC World News) ‘*Преди да тръгне 0 Женева (т.е. да напусне Женева) държавният секретар Джон Кери позира за снимка’ – знакът (0) в примера е на мястото на „липсващия“ предлог – такава структура е граматически приемлива само в английския, но не и в българския.

Подобни случаи са достатъчно често срещани, за да можем да постулираме продуктивен модел за формиране на производни предикати в английския. Настъпващите при това процеси са, както следва:

МОДЕЛ НА ПРОИЗВОДНА ТРАНЗИТИВНОСТ

- имаме изходен едноместен (интранзитивен) предикат, който реализира предикация с предложно обстоятелствено пояснение (*catelium*) за място напр. *She passed by the house* ‘Тя мина покрай къщата’;

- чрез редукция на предлога в предложната обстоятелствена фраза последната придобива характеристиките на ('повдига се' до) пряко допълнение, което реализира обектна връзка на предиката: *by the house* 'покрай къщата' а 0 *the house* '0 къщата'

- като резултат се получава производен двуместен (транзитивен) предикат с обектна връзка в предикатната рамка; този производен предикат е идентичен с изходния предикат по лексико-семантичната си компонента, но се различава от него по предикатната си рамка – в рамката на производния предикат има една валентна връзка повече в сравнение с изходния

Подобни процеси могат да се набележат и в българския, напр. *обикалям из улиците* а *обикалям (0) улиците*, при даване на указания в устна разговорна реч: *Мини (0) онази къща и завий надясно* (и тук знакът (0) показва „изпуснатия” предлог). Засега обаче такива случаи в българския изглеждат значително по-редки, контекстуално ограничени и остават извън книжовната норма.

4.3 Субектната и обектната перспектива на езиковия изказ

Описаните дотук особености на обектната връзка са на равнище предикат – предикация. Както показахме в 4.2 по-горе, възможни са модификации в обектната връзка още на равнище предикатна рамка – промяна от безобектен (интранзитивен) предикат към транзитивен с пряко допълнение. Освен иманентната „обектност”, заложена в предикатната рамка, моделът на С. Дик за функционална граматика дава възможност за модификации в субектните и в обектните отношения на предиката, които ползвателят на езика да избере на по-горно равнище при реализация на подлежащата предикация в комуникативен акт. При глаголни предикати с повече от една валентна връзка (дву- и триместни) той / тя има възможност за избор както на първичната, така и вторичната перспектива на изказа в зависимост от възможностите на конкретната езикова система. Изборът на първичната езикова перспектива се нарича в този модел „задаване на субекта” (*Subject assignment*), а изборът на вторична перспектива (продуктивен модел в английския, но не и в

българския!) е съответно „задаване на обекта” (*Object assignment*) (вж. Дик 1997: 250–254), напр.:

- а) *John*_{Agent-Subject} *broke the door* а ‘Джон строши вратата’
б) *The door*_{Goal-Subject} *was broken (by John)* а ‘Вратата беше строшена...’

Тези примери са илюстрация на алтернативно задаване на подлога / субекта – в а) имаме подлог Agent ‘деятел’ (Агенс), а в б) сме задали подлогът да е Goal ‘целта на действието’ (традиционно определян като Patient ‘Пациент’). Конфигурацията е идентична както за английския, така и за българския и в традиционните граматични рамки тези алтернативни корелации между семантичните роли Агенс и Пациент, от една страна, и синтактичния Субект, от друга, се определят като „диатеза” или „залог” – деятелен и страдателен (вж. Холодович 1974, Храковски 1978). Във ФГ това се определя като избор / задаване на първичната перспектива на езиковия изказ (*primary perspective / vantage point* – вж. Дик, *ibid*).

Освен първичната перспектива, в английския има възможност за избор и на вторичната перспектива / отправна точка, напр.:

- в) *John gave a book*_{Goal-Object} *to the girl* – ‘Джон даде книга на момичето’
г) *John gave the girl*_{Recipient-Object} *a book* – ‘Джон даде на момичето книга’

Българските преводни съответствия в тези два случая са просто словоредни вариации, но без промяна в конфигурацията на синтактичните функции на изреченските части. При това в български се постига единствено различен комуникативен акцент, но не и различни обектни конфигурации, както е в английски – във в) „Цел на действието” (*Goal*) е в обектна функция, докато в г) в обектна функция е вече „Получателят” (*Recipient*). NB! Ако за българския беше възможен идентичен с английския модел на обектно алтерниране, би трябвало да е възможен израз като ‘*Джон даде момичето книга’.

Всъщност идеята на функционалистите от школата на Дик за двете отправни точки (*vantage points*) на езиковия изказ можем да намерим и у български автори доста преди появата на ФГ, напр. още у Попов (1962) намираме тезата за първото глаголно лице, което се разкрива в подлога и второто глаголно лице, разкриващо се в допълнението (вж. Попов 1962: 165). Нужно е да се отбележи, че функцията

на **непряко** допълнение не фигурира в набора от синтактични функции на ФГ. Последните са само две и преди всичко се схващат като отразяващи синтактичната перспектива на изказа: освен субектната като **първична** и обектната като **вторична**, трета перспектива от същия синтактичен ранг не е възможна. Приведено към схващанията на традиционната граматика, това означава, че двете синтактични / перспективизиращи функции на ФГ с известно приближение съответстват на двете основни преки връзки на глагола предикат – субектната и обектната.

5. Заключение

За по-голяма изчерпателност при изследване на обектната връзка на глагола предикат приехме, че е необходимо да се вземат под внимание както формалният подход в традицията на Чомски, от една страна, така и по-съвременните структурни граматика, като накрая се стигне до модела на функционалната граматика на Дик.

Във формалната теория на автономния синтаксис основен проблем е прецизната дефиниция на понятието за „пряко допълнение” без участието на семантични критерии, което се оказва твърде трудно. Прилагането на чисто формални критерии в тази теоретична парадигма доказва невъзможността да се даде задоволително описание на обектните отношения на глагола без отчитане на взаимовръзката между синтактичното и лексико-семантичното равнище на функциониране на глаголната лексема. Това налага да се търси по-широк многоаспектен подход при описанието.

В някои традиционни структурни модели при обектните връзки на глагола се прави разграничение между две дискретно дефинирани изреченски части: *прякото допълнение* като носител на [засегнатост] и предпоставящо възможност за пасивна перифраза, от една страна, и *предикаторно определение*, което е формално идентично с допълнението, но не носи тази семантична черта и съответно не се трансформира в пасивен израз, от друга. Във водещи съвременни граматика обаче откриваме предпочитание за скаларно, „недискретно“ дефиниране на допълнението, при което понятието за обектност покрива по-широк спектър – от „същински” преки допълнения до такива, които не предполагат [засегнатост] и пасивна перифраза.

Най-добри възможности за анализ на обектните отношения на глагола предикат представя моделът на функционалната граматика. Понятийният апарат и прецизните механизми за нотирание в схемата на съчетаване на предиката с неговите аргументи дават възможност да се комбинира достатъчна степен на формализъм с отчитане на семантични параметри. Чрез обособяването на предикатната рамка отделно от лексикално-семантичната компонента на глагола предикат единствено в този модел (от разгледаните тук) е възможен убедителен теоретичен анализ „нетипични“ глаголни допълнения в английския, които са резултат от редукция на предлог в адвербиалната фраза. По аналогия с детайлно описани във ФГ продуктивни модели за производна интранзитивност в настоящото изследване установихме модел на производна транзитивност за английския език. В този продуктивен модел чрез редукция на предлог в пространствена адвербиална фраза, от изходен интранзитивен предикат се получава транзитивен производен предикат с една (обектна) валентна връзка повече от изходния.

Освен в предикатната рамка на глагола, обектните връзки на предиката се отразяват и в синтактичната обектна функция за определяне на вторичната перспектива на езиковия израз. Механизмът за „задаване на обекта“ (*Object assignment*) във ФГ предоставя възможност за отчитане на езиковия избор на говорещия при използване на езика като средство за комуникация.

Както моделът за производна транзитивност на равнището на предикатната рамка, очертан в 4.2, така и синтактичното „задаване на обекта“ (*Object assignment*) в 4.3 са теоретични отправни точки, които предоставят възможност за интерпретация на езиковия израз като вектор от избора на ползващия езика сред различните възможни средства, които дадена езикова система предоставя. Сред разгледаните тук теории такава съвременна теоретична перспектива се предлага единствено в рамките на функционалната граматика.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонопулу 1991:** E. Antonopoulou. *Agent-defocusing mechanisms in spoken English*. Athens.
- Артс & Артс 1982:** Flor Aarts and Jan Aarts. *English Syntactic Structures*. Oxford, New York etc.: Pergamon Press.
- Бреснан 1982:** J. Bresnan. *The mental representation of grammatical relations*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Даунинг и Лок 2006:** Angela Downing and Philip Locke. *English Grammar / A University Course*. 2nd edition, London and New York: Routledge.
- Дик 1990:** S. C. Dik. Some developments in Functional Grammar: predicate formation // F. Aarts – T. van Els (eds.) *Contemporary Dutch Linguistics*, 58–79. Washington: Georgetown University Press.
- Дик 1997:** S. C. Dik. *The Theory of Functional Grammar*, vol. 1. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Комри 1988:** B. Comrie. Passive and Voice. // M. Shibatani (ed.). *Passive and Voice*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Кристъл 1997:** D. Crystal. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Куърк и Грийнбаум 1973:** R. Quirk and S. Greenbaum. *A University Grammar of English*. London: Longman Group Ltd.
- Лебо 1988:** D. Lebeaux. The Feature + Affected and the Formation of the Passive. // W. Wilkins (ed.) *Syntax and Semantics*, vol. 21: *Thematic Relations*. New York: Academic Press.
- Наполи 1993:** D. Napoli. *Syntax. Theory and Problems*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Перлмутър 1980:** D. Perlmutter. Relational Grammar. // E. Moravcsik & J. Wirth (eds.). *Current approaches to syntax (Syntax and Semantics 13)*, 195–229, New York: Academic Press.
- Перлмутър 1983:** D. Perlmutter (ed.). *Studies in Relational Grammar 1*. Chicago: University of Chicago Press.
- Попов 1962:** К. Попов. *Съвременен български език. Синтаксис*. София: Наука и изкуство.
- Попова 1987:** М. Попова. *Кратък валентен речник на глаголите в съвременния български книжовен език*. София: Издателство на БАН.
- Постал 1986:** P. Postal. *Studies of Passive Clauses*. Albany: State University of New York Press.
- Райс 1987:** S. Rice. Towards a Transitive Prototype: Evidence from Some Atypical English Passives. // *Proceedings of the Thirteenth Annual*

Meeting of the Berkeley Linguistics Society, 422–434. Berkeley Linguistics Society.

- Станчев 1990:** Svilen Stanchev. Bulgarian *se*-constructions in Functional Grammar // M. Hannay & E. Vester (eds.) *Working with Functional Grammar: Descriptive and Computational Applications*. Dordrecht: Foris Publications.
- Станчев 2001:** Свилен Станчев. *Аспекти на (ин)транзитивността в българския и английския*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”.
- Филмор 1968:** Ch. Fillmore. The case for case. // E. Bach & R. Harms (eds.). *Universals in linguistic theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Холодович 1974:** А. Холодович (ред.). *Типология пассивных конструкций. Диатезы и залози*. Ленинград: Наука.
- Храковски 1978:** В. Храковский (ред.) *Проблемы теории грамматического залога*. Ленинград: Наука.
- Хъдълстън и Пулъм 2012:** R. Huddleston and G.K. Pullum. *A Student's Introduction to English Grammar*. Cambridge, New York etc.: Cambridge University Press, 2012 (9th printing – first printed 2005).
- Цвики 1987:** A. Zwicky. *Slashes in the Passive*. In: *Linguistics* 25, 1975.
- Чомски 1957:** N. Chomsky. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Чомски 1965:** N. Chomsky. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Шибатани 1988:** M. Shibatani (ed.). *Passive and Voice*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.